

Anadolu'nun Fetih ve İslamlaşma Tarihi*

Tunay KARAKÖK

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tkarakok@bartin.edu.tr

Makale Bilgileri / Article Info

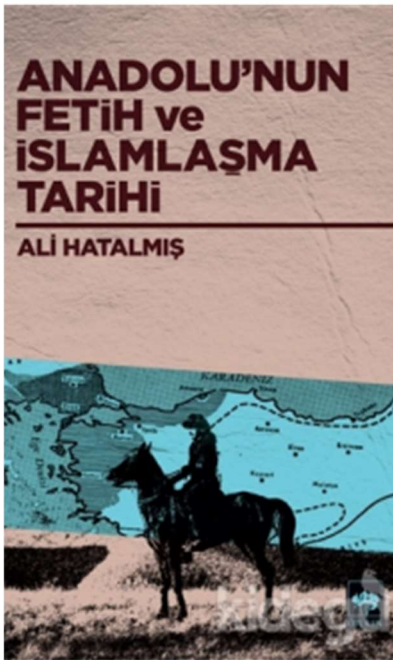
Geliş (Received): 22.05.2021

Kabul (Accepted): 25.12.2021

Yayın (Published): 29.12.2021

Atıf/Citation: Karakök, T. (2021).
ve Toplum Dergisi, 5 (2), 195-198.

Anadolu'nun Fetih ve İslamlaşma Tarihi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet

Ali Hatalmış tarafından yazılan ve Hz. Peygamber döneminden başlayarak İslamlaşmanın Türkler üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu ve nasıl kabul edildiğini bununla birlikte Anadolu'ya hangi devletler sayesinde girdiğini ve yayılma olarak nasıl yollardan geçildiğini konu edinen kitap, 2020 yılında Ötüken Neşriyat tarafından basılmıştır. Kitapta, bugünkü mevcut sınırlarımız dahil olmak üzere, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin, insanlığın huzur, güven ve istikrarı için gerçekleştiği fetihlerin bütünü olarak Anadolu sayılmaktadır. Orta Asya'dan başlayıp, Kuzey Afrika ve Avrupa'nın içlerine kadar İslam sancağının dalgalandığı her nokta, Anadolu'da mayalanan ve zirveye çıkan fetih ruhu ile mümkün olduğunu ve bunu nasıl taşıdığı üzerinde durulmuştur.

Ali Hatalmış, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra aynı üniversitede yüksek lisans ve doktora eğitimlerini tamamlamıştır. "Mes'ûdî ve Tarihçiliği Üzerine" (1998) başlıklı yüksek lisans tezi ve "Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik" (2012) başlıklı doktora tezlerinin yazarıdır. Hâlen Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları bölümünde akademik faaliyetlerini sürdürmektedir. Özellikle İslam tarihi, İslam kültür ve medeniyeti alanında araştırmalar yapmaktadır. Başlıca eserleri arasında; *Abbasi Halifelerinin Ümmüveled Eşleri*, *Anadolu'nun Fetih ve İslamlaşma Tarihi*, *Zirveden Dramatik Sona Müslüman Sultanlar*, *Râşid Halifeler Dönemi II (Hz. Ömer) ve İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik* başlıklı kitap ve kitap bölümü çalışmaları bulunmaktadır.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Kitabın birinci bölümünde, İslamlaşma sürecinin Hz. Peygamber döneminde başlamasıyla Emevîler¹ ve Abbasîler² dönemine gelindiğinde onların Anadolu'nun güney ve

*Ali Hatalmış (2020). *Anadolu'nun Fetih ve İslamlaşma Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

¹ Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonra (632-661) Suriye'nin merkezi Dimaşk'ta kurulan İslâm tarihinin bu ilk hânedan-devleti, adını kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân'ın mensup olduğu Benî Ümeyye (Ümeyyeoğulları, Emevîler) kabilesinden almıştır. Bkz. İsmail Yiğit, "Emevîler", DİA, XI, İstanbul: TDV Yay., 1995, s. 87-104.

²İsmi Hz. Muhammed'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim'den alan bu hânedana ilk atalarına nispetle "Hâşimîler" de denilmektedir. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", I, DİA, İstanbul: TDV Yay., 1988, s. 31-48.

güneydoğusunda kurdukları Sugûr³/ Avâsım⁴ gibi şehirler vasıtasıyla ilerleyiş sürecinden bahsedilmiştir. Yine bunun yanında önemli terimlere (cizye, iskan politikaları) ve İslam fetihlerinde emeği geçen komutanlara değinilmiş, bu süreç zarfında Hz. Peygamber döneminden başlayarak Hristiyanlarla olan ilişkilerin yanı sıra, Bizans ile olan ilişkilerden Dört Halife dönemindeki Anadolu fetihlerinden, yine bu fetihlerin özelliklerinden, önemli diplomatik ilişkilerin yanı sıra önemli kuşatmalar ve zaferlerden de (Mute Savaşı⁵, İstanbul kuşatmaları vb.) bahsedilmektedir. Devamında ise bu bölümde; Hz. Peygamber (S.A.V.), Hz. Ömer, Hz. Osman, Varaka b. Nevfel, Bişr b. Muâviye, Piskopos Kürz, Amr. B. Ümeyye ed-Damrî, Habeş Kralı Necaşî, Dihye b. Halife el-Kelbî, Bizans İmparatoru Herakleios, Hatîb b. Ebî Belte, Şücâ b. Vehb el-Esedî, Hâris b. Umeyr, Cebile b. Eyhem, Hâlid b. Velîd, Amr b. El-Âs, Ebû Ubeyde b. El-Cerrâh, Yezîd B. Ebû Süfyan, Muâviye b. Ebû Süfyan, Abdülmelik b. Mervân, I. Velîd, Battal Gazi, Ömer b. Abdülaziz, Hişâm b. Abdülmelik, Ebû'l- Abbâs es- Seffâh, Ebû Ca'fer el-Mânsur, V. Kontantinos, İmparator Nikephorus, Hârûn Reşîd ve Ömer b. Abdülaziz gibi isimlerden bahsedilmektedir. Bu bölümde özellikle İslam tarafında yer alan ve bahsi geçen bu kişilerin ilk olarak İslam'ı yayma çabasından bahsedildiği gibi her iki tarafta da Anadolu için verdikleri mücadelelere de yer verilmiştir. Fakat detaylı ve teferruatlı olarak bu kişilerin kişisel özelliklerine yer verilmemiştir. Son olarak ise bu bölümde Sugûr ve Avasım kentlerinden, Tarsus'tan, Misis, Sis, Antakya, Maraş, Malatya, Urfa, Diyâr- Bekir, Meyyâfarikîn ve Cizre gibi Anadolu kent ve beldelerinden de bahsedilmektedir. Bahsi geçen bu kent ve beldelerde verilen İslamlaşma ve Türkleşme mücadelelerinin mekânsal olarak boyutunu ve yayılım alanını göreme adına bu yerleşim yerlerinin verilmesi eseri coğrafi araştırmalar içinde kaynak niteliğine büründürmektedir.

Kitabın ikinci bölümünde, Türklerin büyük devletler kurması dahilinde İslamiyet'e girdiği dönem hakkında bilgi verildikten sonra, bu dönemin yayılış sıralarında bölgelerde yaşanan Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Göktanrı gibi inançlardan bahsedilmiştir. Müslüman Araplar ve Türkler arasındaki yeni dönemin başlaması ile Buhara, Beykent ve Semerkant gibi yerlerin alınması Müslümanlarla Türkler arasındaki ilişkilerde yeni bir boyutun başlamasını sağlamıştır. Bununla birlikte diyebiliriz ki; fetihler, Türkleri İslam'la ve Müslümanlarla tanıştıran en önemli unsur olmuştur. Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerindeki dönüm noktasının 751 Talas Zaferi olduğunu ve bu dönemde Müslüman-Türk ilişkilerinin yumuşatıldığı söylenmiştir. "*Mürcie Mezhebi*"nin⁶ bu konudaki etkisini söylemek yanlış olmayacaktır. İslam'ın Türkler arasında yayılmaya başlamasından sonra Türkler, Doğu ve Orta Avrupa topraklarında ilk Müslüman devletleri olan İdil Bulgar Hanlığını, Orta Asya topraklarında ise ilk Müslüman Türk devleti olarak Karahanlılar'ı kurmuşlardır. Onları takip eden süreçte aynı coğrafyada Gazneliler, Samanoğulları, Saçoğulları ve Büyük Selçuklu Devleti gibi devletlerinde kurulduğu bilgisini bu kitapta teferruatlı şekilde görmekteyiz. Yine bunun yanında Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerindeki temel faktörlerden de bahsedilmiştir. Müslüman ve Türk tabirinin kullanılmasına değinilen bölümde Türkmenlerin de İslamiyet'in yayılışındaki etkenlerinden bahsedilmiştir. Bölümün içerisinde ele alınan en önemli konulardan biri de Malazgirt Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelerin değerlendirilmiş olmasıdır. Zira bu gelişmeler Oğuz-Türkmen akınları safhası, düzenli orduların yaptıkları fetihler safhası ve Anadolu'da kurulan yerel devletlerin giriştikleri fetihler safhası olarak üç safhaya da ayrıştırılmıştır. Selçuklu dönemi fetih hareketlerine de yer verilen ikinci bölümde Selçukluların menfaatlerine uygun olarak Bizans ile yaptıkları ilişkiler doğrultusunda ilk olarak Tuğrul Bey'in⁷ yaptığı faaliyetlere değinilmiştir. Sultan Alp Arslan⁸ tarafından gerçekleştirilen Anadolu fetihlerinden bahsederken, Alparslan'ın Anadolu'nun gerçek

³ Sözlükte "geçit, düşman saldırısına açık yer, sınır" gibi anlamlara gelen sagr kelimesinin çoğulu olan sugûr, dârülişlâm adı verilen İslâm ülkesiyle dârülharp denilen gayri Müslim ülkeleri birbirinden ayıran sınır bölgelerine ve geçiş noktalarına verilen addır. Bkz. Casim Avcı, "Sugûr", DİA, XXXVII, İstanbul: TDV Yay., 2009, s. 473-474.

⁴ İslâm devletleriyle Bizans İmparatorluğu arasındaki müstahkem sınır bölgelerine verilen ad. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım", DİA, IV, İstanbul: TDV Yay., 1991, s. 111-112.

⁵ Müslümanların Suriyeli Hristiyan Araplar ve Bizans ordusuyla yaptığı ilk savaş (8/629). Bkz. Hüseyin Algül, "Mûte Savaşı", DİA, XXXI, İstanbul: TDV Yay., 2006, s. 385-387.

⁶ İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkıp ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan itikadî ve siyasî fırka. Bkz. Sönmez Kutlu, "Mürcie", DİA, İstanbul: TDV Yay., 2006, s. 41-45.

⁷ Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı (1040-1063). Bkz. Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", DİA, XXXI, İstanbul: TDV Yay., 2012, s. 344-346.

⁸ Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı (1064-1072). Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", DİA, XXXII, İstanbul: TDV Yay., s. 526-530.

fatihi sayıldığından da söz edilmiştir. Bu fetihler sırasında Bizans kuvvetlerinin de rahat durmayıp birçok harekata giriştiği bu kitapta bahsedilmiştir. Alp Arslan döneminde gerçekleşen Malazgirt Meydan Muhaberesi, Anadolu'nun fethinde ve Türk vatanı haline gelmesinde kesin bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Zaten kitabında ele aldığı gibi Malazgirt Savaşı sonrasında Müslümanlar daha bir güven ve emniyetle Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Bununla birlikte Anadolu'nun demografik yapısındaki önemli değişikliklerden de bahsedilmiştir. Bu değişimleri de şehirlerde Hristiyanların, kasaba ve köylerde Müslümanların yoğunluğunun değişimi yahut oranına bakarak görebilmekteyiz. Anadolu'nun çok hızlı bir şekilde İslami kimliği benimsemesi ise Anadolu'da kurulan ilk devletçik/ beylikler zamanında başlamıştır. Bu devlet/beyliklerin başında gelen Dânişmendîler⁹, Saltuklular¹⁰, Mengücekler¹¹, Artuklular¹², Anadolu Selçuklu Devleti¹³ gibi devletçikler bulundukları yerde güçlenirken Bizans ve diğer komşu gayrimüslim devletlerle de mücadelelerine devam etmişlerdir. Bu bölümde sıkça bahsi geçen kişiler olarak karşımıza çıkan isimler; Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han, Alp Tegin, Gazneli Mahmud, Selçuk Bey, Tuğrul Bey, İbrahim Yinal, Musa Yabgu, Çağrı Bey, Kutalmış, Afşin, Gümüştekin, Romanes Diogenes, Mikhail, Halife Mehdî-Billâh, Danişmend Gazi, I. Kılıçarslan, Aleksios Komnenos, Emir Gazi, Ebû'l Kasım İzzeddin Saltuk Bey, Rükneddin Süleyman Şah, Mengücek Gazi, Fahreddin Behram Şah, Artuk Bey, Sultan Melikşah, Munieddin Sökmen Bey, Emir Çökürmüş, Joscelin, Baudouin, Belek b. Behram, Necmeddin İlgazi, Sultan Süleyman Şah, I. Gıyâseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavûs, III. Keykubat, II. Mesud şeklinde olup, bu isimlerin dönemin güçlü siyasal unsurları olan Büyük Selçuklu Devleti, Gazneliler Devleti, Karahanlılar Devleti, Danişmentliler, Bizans İmparatorluğu, Saltuklular ve Anadolu coğrafyasında kurulan Haçlı Kontluklarının tekfurları olduklarını görmekteyiz. Eserde, her ne kadar kişilik özellikleri hakkında teferruatlı bilgiler bulunmasa da bu kişiler hakkında, bu kişilerin dönemlerinde hâkim oldukları topraklardan olan Anadolu'yu nasıl fethettikleri, Anadolu'ya nasıl girdikleri ve bu topraklarda İslam'ı yayma çabalarına yer verilmiştir. Çalışma mekân olarak Horasan, Azerbeycan ve Kafkasya dolaylarındaki Türk akınları, Belh, Buhara, Mâveraünnehir, Merv, Harezim, Semerkant, Şaş, Özkent, Talas, Sayram, Salcı, Cend, Yengikent, Toharistan, Fergana, Uşrusana, Gürcistan, Urfa, Siverrek, Nizip, Diphisar, Kayseri Erzurum, Sivas gibi beldelerden bahsedilse de çalışma Anadolu topraklarını, zaman olarak ise VII. yüzyıl başlarının ve XV. yüzyıl başlarının konu edinmiştir.

Kitabın üçüncü bölümüne bakıldığında ise öncelikle terimler üzerine çalışılmış ve kişilere pek fazla yer verilmediği göze çarpmaktadır. İslamlaşma sürecinde Türklerin göç istikametlerinin konu edinildiği bu bölümde; Aral Gölü ile Hazar Denizi'nin kuzey hattından güneye doğru Türklerin göç hareketi gerçekleştirdikleri ifade edilmiştir. Yine bu bölümde Anadolu'nun İslamlaşmasını sağlayan unsurlar ve bu unsurlar ile ilgili bilgilendirmeler açık bir şekilde verilmiştir. Hatta bu unsurlardan da ilk olarak göçlerden (muhaceretlerden) bahsedilmiştir. Kitaptan yola çıkarak kalıcı olan asıl göçlerin Selçuklular döneminde olduğunu söylemekle birlikte göçlerin belli bir düzen içerisinde yürütülmesinde önemli rol alan kişileri de açıklayan eser, Selçuklu dönemi öncesindeki Anadolu'daki uç yönetimlerden (Âvasım) bahsederken bu bölgelerdeki iskân politikalarına da değinmiştir. Bu bölümde ele alınan bir diğer önemli konu ise Anadolu'da İslamlaşma konusunda katkı veren kurum ve zümrelerden bahsedilmiş olmasıdır. Camiler, medreseler, ribâtlat, tekkeler, tarikatlar, seyyidler, şerifler, abdallar, gaziler gibi hem dini hem de sosyal kurum ve kişiler şeklinde verilen bu kurum ve zümreler Anadolu'nun İslamlaşmasına, Türk İslam kültürünün bu coğrafyada

⁹ 1071-1178 yılları arasında Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Malatya ve civarlarında hüküm süren Türkmen hânedanı. Bkz. Abdülkerim Özeydin, "Dânişmendîler", DİA, VIII, İstanbul: TDV Yay., 1993, s. 469-474; M. Baha Tanman, "Dânişmendîler", DİA, VIII, İstanbul: TDV Yay., 1993, s. 474-477.

¹⁰Merkezi Erzurum olmak üzere Doğu Anadolu'da hüküm süren Türk-İslâm hânedanı (1071-1202). Bkz. Abdülkerim Özeydin, "Saltuklular", DİA, XXXVI, İstanbul: TDV Yay., 2009, s. 54-56; N. Çiçek Akçıl, "Saltuklular", DİA, XXXVI, İstanbul: TDV Yay., 2009, s. 56-57.

¹¹ Selçuklular devrinde XI-XIII. yüzyıllarda Erzincan, Kemah, Divriği ve Karahisar şehirlerinin bulunduğu bölgeyi yönetmiş olan bir Türk hânedanı. Bkz. Faruk Sümer, "Mengüçüklüler", DİA, XXIX, İstanbul: TDV Yay., s. 138-142; N. Çiçek Akçıl, "Mengüçüklüler", DİA, XXIX, İstanbul: TDV Yay., s. 142-143.

¹²Diyarbakir ve Mardin çevresinde 1102-1409 tarihleri arasında hüküm süren bir Türkmen hânedanı. Bkz. Çoşkun Alptekin, "Artuklular", DİA, III, İstanbul: TDV Yay., 1991, s. 415-418; Ara Altun, "Artuklular", DİA, III, İstanbul: TDV Yay., 1991, s. 418-419.

¹³ Türkler' in İslâmî devirde kurdukları en büyük hanedanlardan biri (1040-1308). Bkz. Faruk Sümer, "Selçuklular", DİA, XXXVI, İstanbul: TDV Yay., 2009, s. 365-371; O. Gazi Özgüdenli, "Selçuklular", DİA, XXXVI, İstanbul: TDV Yay., 2009, s. 371-375; Ahmet Ocak, "Selçuklular", DİA, XXXVI, İstanbul: TDV Yay., 2009, s. 375-377.

yaygın ve kalıcı hale gelmesine vermiş oldukları katkılar boyutunda değerlendirildiklerinde, katkılarının ne kadar büyük olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

“Anadolu geçmişte ve günümüzde yer yüzü Müslümanlarına sığınak olmuştur. Anadolu’da Selçuklular sayesinde Türkiye adı hak edilmiştir. İslam’ın izzet ve şerefi, merhamet ve hoşgörüsü buradan tüm dünyaya yayılmıştır. Dönemin konjoktürel ortamıyla da örtüşen İslam’ın “cihat” ve “gaza” anlayışı çerçevesinde Türklerin motivasyonu sağlanmaktaydı. Türklerdeki “alplık” ruhu, İslam’ın “mücahitlik” anlayışına dönüşecek tasavvufun mütevazî yaşam tarzı ile bütünleşecektir. Diyâr-ı Rum; sevgi, saygı, merhamet ve hoşgörü ülkesine dönüşerek, çevre diyarların gelip yerleştiği ve yerleşmek istediği bir vatan haline gelmiştir. Müslümanlaşan yeni kimliği ile Anadolu, birlik ve beraberlik davasının adresi gösterilmiştir. Bedenen ve ruhen onu sahiplenmeyenlere iyi gözle bakılmamıştır. Bu bedeni ve ruhu yitirenler, kendisini hep küçümserken, kadrini bilenler ise uğrunda can feda etmiştir. Anadolu’nun İslamlaşması, Türklerin fetih, iskân ve uzun soluklu politikalarıyla tamamlanmıştır. Çağrı Bey’in Pasinler Zaferi (1048) Bizans Devleti’nin gücünü sınamakla kalmamış, onu sarsmıştır” gibi anlam ve tarihsel gerçeklik yönünden iddialı cümlelerin sarfedildiği bu eserde maalesef yeteri kadar harita kullanımı görülmemektedir. Zira konu dahilinde ele alınan bölgelerin anlaşılabilmesi açısından bu durum okuyucunun farklı kaynaklara başvurmasına sebebiyet vermektedir. Ancak ilk İslam fetihlerinden Osmanlı’ya İslamlaşmayı ve Selçuklu fetihlerinden Cumhuriyet’in ilanına kadarki süreci tarihsel bir perspektifle bizlere anlatmaya çalışan bu kitabın tamamını okuduğumuzda; tarihi anlatırken siyasi tarihe bağlı kalmayarak her konu üzerinde doyurucu ve tarihsel bilgilendirmenin yapıyor olması ilk göze çarpanıdır. Tarihi süreci ele alırken konularının başlıklar esasında yazılmış olması, her bir ayrıntıyı ele alan yazarın bazı yerlerde de hatırlatıcı bilgiler veriyor olması, zaman zaman diğer sayfalara dönüş yaparak hafızamızı test eden bilgilendirmelere yer vermiş olması, eserde verilen açıklamaların okuduğumuzu kavrama açısından okuyucuya yer yer sorular sorulması ile birlikte sade, yalın ve anlaşılır bir üslup ile birlikte ele alması okuyucuyu ve araştırmacıları bu çalışmayı tekrar tekrar okumaya sevk edecek unsurlar olarak göze çarpmaktadır.